

TARİHSEL AÇIDAN ULUSLARARASI KURUM/KURULUŞLARDA “EKONOMİK KALKINMA” VE “KADIN” İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

AN EVALUATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN “ECONOMIC DEVELOPMENT” AND “WOMEN” IN THE INTERNATIONAL INSTITUTIONS/ORGANISATIONS FROM HISTORICAL PERSPECTIVE

Ruhan İŞLER², Canan ŞENTÜRK³

Öz

Klasik iktisatçıların büyük bir kısmı, kadınların irrasyonel ekonomik ajanlar olduğu iddiasındadır. Feminist iktisatçılar ise söz konusu geleneksel iktisadi düşünceyi, kadınların bilgi ve deneyimlerinin ekonomiye yansıtılmaması ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına imkan tanınmasından dolayı eleştirmektedir. Bu sebeple, feminist iktisatçılar ekonomiye kadın bakış açısını da dahil ederek ekonominin ve ilişkili kuramların yeniden gözden geçirilmesi ve sorgulanmasının, ekonominin ufkunu genişleteceği iddiasını taşımaktadır.

“Kalkınma ve kadın” konusuna yönelik teorik yaklaşımların yanı sıra, “uluslararası kurum ve süreçlerde kalkınma ve kadın”a ilişkin değerlendirmeler de oldukça önemlidir. Son yıllarda, Dünya Bankası’nda yapısal uyumdan yoksulluğun azaltılmasına doğru bir paradigma kayması gözlenmektedir. Toplumsal cinsiyet ve kadın sorunlarına artan ilgi bu değişim sürecinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla kadınların, hükümet politikaları vasıtasıyla ekonomik kalkınma plan, program ve projelerinin yanı sıra akademik çalışmalarda da yer alması önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, tarihsel perspektif içinde ekonomik kalkınmada kadının rolünün incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışma klasik yaklaşımdan bugüne kalkınma ve kadın değerlendirmelerini içeren literatüre ait temel eserlerin incelenmesi ve söz konusu çalışmaların toplulaştırılmış bir çerçevede ortaya koyulması temelinde şekillenmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle “kalkınma ve kadın” konusuna yönelik teorik yaklaşımlar tarihsel bir perspektifte

¹ Bu çalışma, “3 rd International Symposium on Sustainable Development, May 31 - June 01 2012, Sarajevo”da sunulan bildiriden genişletilerek tekrar yazılmıştır.

² Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat A.B.D, ruhanisler@hotmail.com.

³ Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, canansenturk@sdu.edu.tr.

değerlendirilmekte, daha sonra “uluslararası kurum ve süreçlerde kalkınma ve kadın” başlığına yönelik değerlendirmelere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Feminist İktisat, Kadın, Ekonomik Kalkınma, Cinsiyet Eşitsizliği, Kadın Çalışmaları.*

Abstract

A great deal of classical economists claims that women are irrational economic agents. Feminist economists criticize the traditional economic thought because women's knowledge and experience have not been reflected to the economy and this thought allow for gender discrimination. For this reason, they claim that economic horizon be broadened by reviewing and questioning economics, including women's perspective.

In addition to theoretical approaches based on the theme of "development and women", some assessments which will be made related to "the development and women in international institutions and processes" are important. In recent years, there has been a paradigm shift in the World Bank towards the reduction of poverty from structural adjustment. Increasing interest in gender and women's issues has been an important part of this transformation process. Therefore women should be involved in academic research besides the current economic development plans, programs and projects with the help of the government policies. In this context, the study aims to examine the role of women in economic development in a historical perspective. From this point of view, the study is structured from examination of development plans and the major studies concerning the literature from classical approach to today on the "development and women" in a collective framework. In this context, firstly, theoretical approaches to "development and women" are evaluated in a historical perspective, and then it is mentioned evaluations on "development and women in international institutions and processes".

Keywords: *Feminist Economics, Woman, Economic Development, Gender Inequality, Women's Studies.*

1. GİRİŞ

Yaygın olarak “kalkınma” kavramının kullanılmaya başlandığı dönem II. Dünya Savaşı sonrası olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu tarihten önce de ekonomi biliminde bu konuya ilişkin vurgulara rastlamak mümkündür. Hem Adam Smith’in “maddi ilerleme” ifadesi, hem de John Stuart Mill tarafından kullanılan “ekonomik ilerleme” terimiyle tanımlamaya çalıştıkları süreç, temelde kalkınma ile özdeşleştirilebilmektedir. Kalkınma kavramı ile ortaya konulmak istenen söz konusu bu sürecin ve anlatmak için kullanılan ifadelerin yüzyıllara uzanan bir geçmişinden bahsetmek mümkündür. Ana hatlarıyla kapitalist gelişmeyle özdeşleştirilen bu tarihsel süreç içinde öncelikli bir değerlendirme ile sanayi devrimi ve bu devrimin getirdiği büyük değişimin damgasını vurduğu bilinmektedir. Yine söz konusu süreçte sanayi devrimini deneyimleyen uluslar haricindekiler için “sanayileşme”, “batılılaşma” ve “modernleşme” batı uygarlığının kavuştuğu maddi ilerlemeye ulaşabilme temel amacının farklı adlarla temsilini ifade etmekle birlikte, bu isimler ilerleme/kalkınma kavramlarıyla özdeş anlamda kullanılmaktadır (Yumuş, 2011:9-10).

1970'lere kadar olan dönemde ekonomik kalkınma düzeyinin ölçülmesinde kullanılan temel göstergenin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) da ki reel artışlar veya kişi başına düşen milli gelir olduğu bilinmektedir. Fakat 1970'lerdeki ekonomik krizden sonra ekonominin kalkınmanın tanımıyla birlikte, ekonomik kalkınmanın düzeyinin ölçülmesinde kullanılan ölçütler de sorgulanmaya başlandığı gözlenmektedir. Bu gelişmelerle birlikte artık kalkınma, daha çok insani yönü ile algılanmakta ve insanın yaşam düzeyinin iyileştirilmesi ön plana çıkmaktadır (Memmedova, 2000).

Kalkınma disiplini, her ne kadar özgün literatürünü II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde üretmiş olsa da, kadınların sözü geçen kalkınma süreçlerinde rolü ve yeri uzun süre ihmal edilmiş, gereken önem verilmemiştir. Oysa tarihin her döneminde dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturdukları göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik ve sosyal yaşamda kadının rolünün göz ardı edilmesi mümkün değildir. Çünkü toplumsal cinsiyet eşitliği sürdürülebilir kalkınmanın da koşullarından biri olmakla birlikte esasen demokrasinin de temel prensibidir. Bu açıdan bakıldığında hem toplumsal refaha ilişkin politikalarda hem de kalkınma plan ve politikalarının oluşumunda kadının rolü ve önemi sorgulanmalıdır.

Bu noktadan hareketle, çalışma klasik yaklaşımdan bugüne kalkınma ve kadın değerlendirmelerini içeren literatüre ait temel eserlerin incelenmesi ve söz konusu çalışmaların toplulaştırılmış bir çerçevede ortaya koyulması temelinde şekillenmektedir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle “kalkınma ve kadın” konusuna yönelik teorik yaklaşımlar tarihsel bir perspektifte değerlendirilecek, daha sonra “uluslararası kurum ve süreçlerde kalkınma ve kadın” başlığına yönelik değerlendirmelere yer verilecektir.

2. KALKINMA VE KADIN KONUSUNA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

Kadının kalkınmadaki rolü ve yeri uzun süre göz ardı edilmiş, gereken önem verilmemiş ve kadınların kalkınma sürecindeki konumu, ilk kez 1970 yılında Ester Boserup tarafından gündeme getirilmiştir (Palaz, 2005:316-317). Dolayısıyla “kalkınma ve kadın” konusuna E. Boserup ‘un katkılarından önce literatürdeki yerine ilişkin çalışmanın bu bölümünde öncelikle kalkınma literatürünün oluşumundan önce ekonomide kadının rolü ve daha sonra da ekonomide kalkınma literatürünün oluşumuyla birlikte “kalkınmada kadının rolü” tarihsel bir çizgide irdelenmektedir. Bu bağlamda, ilk önce Klasiklerin kadına bakış açısı, ikinci olarak Neo Klasik görüş, üçüncü olarak Boserup’ un Kalkınmada kadın yaklaşımı ve son olarak Feminist iktisatçıların yaklaşımı gözden geçirilmektedir.

• Klasik Yaklaşım

Ana-akım iktisat tartışmalarında kadınlar ve onlarla ilgili hususlar genellikle yok sayılmış ve ihmal edilmiştir (Pujol, 1992, Ferber ve Nelson, 1993, Bodkin, 1999). Bununla birlikte klasik yaklaşımın egemen olduğu bazı dönemlerde kadınların dikkate alındığı unsurlar -az da olsa- yer almaktadır. Özellikle kadınların rasyonel karar alma kapasiteleri hakkında klasik iktisatçıların çoğu şüpheci turum sergilemektedir. Pujol (1992)'ye göre, Adam Smith'in “Milletlerin Zenginliği'nin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma” (1776) isimli eserinden, ‘kadının nüfus artışına katkıda bulunmaktaki rolü dışında nispi olarak görünmez olduğu’ çıkarımının yapılabileceğini ifade etmektedir. Bodkin' e (1999:46) göre, bu eserden anlaşılan; piyasa ekonomisinde kadınların rollerinin sınırlı olduğu, geleceği ile ilgili eğitim

konusunda karar veremeyeceklerini dolayısıyla ebeveynlerinin bu konuda söz sahibi olduğu, meslek seçimlerinin sınırlı olduğundan dolayı entelektüel meseleleri öğrenme fırsatından yoksun olduklarıdır.

Smith (1776) kadınlara uygun meslekleri ev hanımlığı, öğretmenlik, yardımcılık, hemşirelik, mürebbiyelik, taverna, iç hizmetler, restaurant veya dükkanlarda hizmet olarak tanımlamakta ve bu doğrultuda piyasa ekonomisindeki rollerini sınırlandırmaktadır. Örneğin 18. Yüzyıl Britanya'sında kadınlar doktor, hukuk alanında çalışan personel yada üniversitede öğretim üyesi olmanın sağladığı, entelektüel meseleleri öğrenme fırsatından yoksun bırakılmaktadır. Özellikle genç kadınların gelecekları ile ilgili nasıl bir eğitim almaları gerektiği hususunda karar verme yetisine sahip olmamaktadır. Smith (1776) açık bir dille genç kadınların, akıllıca çalışma alanı seçimlerinde, ailelerinin veya varislerinin fikir beyanı ve tavsiyesi olmadan güvenilmezliğini vurgulamakta bir başka ifade ile, kadınların rasyonel karar alma kapasitelerinin yetersizliğini belirtmektedir. Bu hususta Bodkin (1999) *her insan bireysel çıkar ilkesi ile hareket eder ve bu doğrultuda karar verir doktrinine ne oldu?* bağlamında klasik bakış açısına eleştiri sunmaktadır.

Jean Baptise Say'a göre ise ekonomik açıdan kadınlar irrasyonel tüketici olarak nitelendirilmektedir. Bu doğrultuda kadınların pahalı mücevherlere karşı müsrif olarak ifade edilebilecek davranışlarını örnek göstermektedir (Bodkin, 1999: 55). Say, "Olbie" isimli eserinde, doğal ücret açısından kadının erkeklerden daha düşük bir ücrete sahip olduğunu belirtmekte, ailenin geçiminin bir erkek tarafından yapılmasının söz konusu olduğunun altını çizmekte ve kadınların ise yalnızca destekleyici olarak erkeklerin yanında yer almalarının gerekliliğini ifade edilmektedir. (Forget, 1997:109).

Öte yandan John Stuart Mill, Smith'in aksine kadınların rasyonel karar alabilmeleri hususunda klasik iktisatçılar arasında olumlu yaklaşım sergilemektedir. Bu hususta Mill'in en büyük destekçisi eşi Harriet Taylor Mill'dir. Mill aslında kadınlar erkeklerle aynı kapasitelere sahip olduklarını iddia etmektedir (Bodkin, 1999). Bununla birlikte klasik iktisatçılar, Mill'in ve Taylor'un düşüncelerini heterodox kabul etmekle birlikte, özel durum belirtilmediği takdirde, kalkınma çerçevesinde kadınların işgücüne, üretime ve sosyal yaşama katılımları hususunda Smith'in düşüncelerini takip etmektedir (Pujol, 1992; Pujol, 1995; Bodkin, 1999, 55).

- Neo-Klasik Yaklaşım

Pujol (1995)'a göre, klasik okulun yanı sıra Jevons, Edgeworth, Marshall ve Pigou gibi bazı neo-klasik varisler de kadınları ekonomik ajanlar olarak "irrasyonel" ve uygunsuz" olarak kabul etmektedir. Örneğin Neo-Klasik iktisat düşünürü ve refah ekonomisinin doğuşunu simgeleyen isim Pigou, açık bir şekilde kadınların erkeklerden daha zayıf ve eksik olduğunu, refahın maksimizasyonunun kadınların ücretlerinin erkeklerinkinden daha düşük tutulmasının sürdürülmesiyle elde edileceğini öne sürmektedir (Pujol, 1992:151). Neo-Klasik bakış açısı kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin giderilmesi ve kadınların ekonomiye tam katılımının sağlanmasının ancak kalkınma ve endüstrileşme sayesinde olacağını iddia etmektedir. Kadınların ekonomik ve sosyal hayata tam katılımının gerçekleşmemesi ve kalkınmadan eşit olarak faydalanmamasının temel nedeni olarak kadın ve erkeğin sahip olduğu beşeri sermaye donanımındaki farklılıklar-eğitim, iş deneyimi vb.- olduğunu belirtmektedir (Palaz, 2005: 317).

- Boserup'un Kalkınmada Kadın Yaklaşımı

Ester Boserup “*Woman’s Role in Economic Development*” (1970) adlı kitabında dünyada kadınların erkeklere oranla kalkınmanın imkanlarından çok daha az yararlandığı ve kalkınma programlarının öngördüğü yeni teknolojilerin kadınların statüsünü geriletliğini vurgulamaktadır (Palaz, 2005: 318). Kalkınmada kadın görüşünün ana konusu, kadınların var olan ekonomik kalkınma plan, program ve projelerine dahil edilmesidir. Kadınlar, kalkınma plan ve projelerine tam entegre olurlarsa, kalkınmada aktif rol alırlarsa kalkınmanın nimetlerinden daha çok faydalanacaklardır. Bu bağlamda, neo-klasik görüşün belirttiği gibi kadınların durumunun ekonomik kalkınmayla iyileşeceğini varsaymak yerine, ancak ekonomik kalkınma sürecinde devletin birtakım müdahaleler ve politika uygulamaları ile kadınların ekonomik kalkınmadan eşit olarak yararlanabileceğini vurgulamaktadır (Lansky, 2000).

- Feminist İktisat Yaklaşımı

Feminist iktisat olgusu üzerinde iki ana tanımlama yapılabilmektedir. Birincisi hakim iktisadın (geleneksel iktisat, mevcut iktisat, ana-akım iktisat, neo-klasik iktisat) feminist bir gözle epistemolojik açıdan köklü eleştirisini ifade etmektedir. İkincisi ise birinci aşamayı geçerek hakim iktisada alternatif bir iktisat yaklaşımı sunan teorik tartışmaları içermektedir. Dolayısıyla feminist iktisat, ‘ekonomide kadın’ı değil, kadın bakış açısını da içerecek şekilde ekonomiyi yeniden gözden geçirmekte ve sorgulamaktadır. Bu sorgulama yeni bir iktisadi yöntem, teori ve politikanın geliştirilmesine, dolayısıyla iktisadın ufkunun genişletilmesine yol açmayı amaç edinmektedir. Bu sorgulama ‘farklı ama eşit’ düsturuyla olmaktadır (Eroğlu ve İşler, 2006:69-70, Strober, 1994:143). Bu gözden geçirmenin aynı zamanda kadınların ekonomik şartlarının gelişimine de katkıda bulunacağı düşüncesi genel kabul görmektedir.

Feminist iktisat doğrultusunda çalışmalarını gerçekleştiren iktisatçıların Anaakım, Neoklasik, Keynesyen, Kurumsalçı, Marksist vb. farklı iktisat okullarına dahil olmaları ve feminist düşünce açısından da liberal, radikal, sosyalist, postmodernist vb. farklı geçmişlere sahip olmaları; söz konusu düşünürlerin odaklandıkları konuların da farklı olması sonucunu doğurmaktadır. Bu doğrultuda feminist iktisadın gelişim sürecinin aşamalarına ilişkin değerlendirmeler de farklılaşmaktadır. Söz konusu farklılıklara rağmen, feminist düşüncenin ve dolayısıyla feminist iktisatçıların, en temel uzlaşım noktalarından birisi “farklı ama eşit” ilkesinin ayırıcı özelliği ile hareket ederek, farklılıklara saygıyı temel aldıkları gözlenmektedir. Dolayısıyla farklı feminist iktisat anlayışlarının aynı tablonun farklı parçaları olarak yer alabileceğini söylemek mümkündür (Serdaroğlu, 1999:70-71).

Feminist iktisatçılar, kartezyen felsefenin benimsediği düalizme dayanarak kadınların ikincilleştirildiğini ve söz konusu ikincilleştirme durumunun iktisada yansımalarıyla geleneksel iktisatçıların teorilerinde modelleştirdikleri bireyin cinsiyetinin erkek olarak ifade edilmesine neden olduğu, bu bağlamda da düşünürlerin kadın deneyimlerini iktisat bilimine yansıtamadıklarını iddia etmektedirler. Dolayısıyla iktisadi bilginin kavramsal temellerinin toplumsal cinsiyetçi bir yanlılık taşıdığını ve bu doğrultuda şekillendiğini ve yeniden üretildiğini ifade etmektedirler (Eroğlu ve İşler, 2006:108).

Bu bağlamda feminist iktisatçılar, kadınların toplumda ikincil konumda olmaları ve ekonomik ve sosyal hayata tam entegre olamamalarına ‘patriarkal-erkek’ sistemin neden olduğunu ileri sürmektedirler. Bu yüzden kadınların karşısındaki tüm kurumsal engellerin ortadan kaldırılması ve kadınların güçlendirilmesi, aktif olarak kalkınma plan ve projelere katılması gerektiğini savunurlar. Genel ekonomik

kalkınma ve gelişmelerin kadınlar üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu kabul etmekle birlikte, bu etkilerin çok karmaşık olabileceğini ve her zaman kadınların durumunu düzeltemeyeceğini vurgulamışlardır (Forsythe et al., 2000). Burada amaç, kadınların etkili bir biçimde gerekli bilgi, beceri ve kaynaklara ulaşmasını sağlayarak kendilerini geliştirebilmelerini ve kalkınma plânlarında aktif olarak yer alabilmelerini sağlamaktır (Palaz, 2005: 318-319).

3. ULUSLARARASI KURUM VE SÜREÇLERDE KALKINMA VE KADIN

Kalkınma, insan yaşamının siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer boyutlarındaki gelişimin yanı sıra; insanın fiziksel, ahlaki, entelektüel ve kültürel gelişimini ve yansımalarını da içeren bir olgudur. Kalkınma programları ve kalkınma planlaması, ekonomik ve sosyal ilerlemeyi hızlandırmak için mevcut en iyi alternatifi seçmede toplum tarafından, örgütlü, bilinçli ve sürekli bir girişim olarak tanımlanabilmektedir (Waterson, 1965). Düşük gelirli ve dezavantajlı pozisyonlarda bireylerin refah düzeyini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç sadece toplumun bir kesiminin refahını sağlamakla sınırlı olmayıp; aynı zamanda eşitliğin sağlayacağı yarar ve fırsatlar sayesinde toplumdaki her bir bireyin kendi bireysel yeteneklerini ve potansiyellerini keşfine yönelik stratejilerin geliştirilmesini de içermektedir. Dolayısıyla kendi önceliklerini belirleyebilmeleri ve bunlara göre hareket edebilmelerini sağlayabilmek için insanların kapasitelerinin güçlendirilmesinin, toplumsal cinsiyete dayalı kalkınmanın temelini oluşturduğu düşünülmektedir (Singhal, 2003). Bu sebeple gelişimin ve kalkınmanın cinsiyet temelli yaklaşımları ve özellikle kalkınmada kadının oynadığı rolün önemi gündeme gelmektedir. Çünkü kadınların kalkınmadaki rolü sosyal ve ekonomik kalkınma hedefi ile doğrudan ilişkili ve tüm toplumların gelişmesinde esastır. Bu bağlamda ulusal ve uluslararası plan, program ve politikalarda ne ölçüde yer aldığı söz konusu teorik gelişimin uygulama safhasını göstermektedir.

Bu noktadan hareketle dünyada kalkınma planları uygulamalarında kadına ilişkin değerlendirmeler önem arz etmektedir. Dünyada kalkınma programları ve bu programlara ilişkin raporlar, kadınları birer iktisadi aktör olarak değil bir nesne olarak gördüğü için, kadınların yalnızca yeniden üretici rollerine odaklanmaktadır. Çocuğun iktisadi değerinin anlaşılması ile birlikte, nüfus programlarında kadınları hamilelikten koruyucu önlemlere ilişkin harcamaların kısılması ve kadınların gelirlerinin arttırılmasının gerekliliği gündeme getirilmektedir (Tinker, 1997:38; Ertürk, 1996:349). Kadınların kalkınma söylem ve tartışmalarındaki konumları açısından değerlendirmeler ele alındığında başlangıçta kalkınma uzmanlarının üçüncü dünya ülkeleri kadınlarının kalkınmaya ayak bağı olduğu yönündeki saptamaları dikkat çekmektedir. 1960'lı yıllarda ilk *Birleşmiş Milletler Kalkınma On Yılı* bu görüşler doğrultusunda şekillenmekte ve kadının kalkınmadaki yerinin görmezden gelinmesi söz konusu saptamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Parpart ve Marchand, 1995). Büyümenin başlangıçta eşitsizliğe yol açmakla birlikte, refahın zaman içinde kazanımların “aşağıya damlama” (tickle down) yoluyla zenginden fakire; erkekten kadına doğru aşamalı olarak toplumun tümüne yayılacağı düşüncesi kalkınmada kadına yalnızca ev ekonomisi, beslenme, sağlık ve hijyen konularında aile refahı programlarında yer verilmesine neden olmaktadır (Young, 1993). Bunun yanı sıra ilerleyen yıllarda Birleşmiş Milletler'in kadınların eğitim, beslenme ve statüsü üzerine geliştirme araştırmalarına yöneldiği gözlenmektedir. Bu araştırmalara göre kadınların kalkınmaya tam olarak katılmasının sağlanamaması ise

‘beşeri kaynak israfı’ olarak nitelendirilmektedir. Yine bu yıllarda kadınların kaynak olarak karakterize edilmesi ile ekonomiye katkılarının kalkınma sürecine hız katacağı ve bu süreci daha etkin hale getireceğı savunulmaktadır. Nitekim 1970’te “İkinci Kalkınma On Yılı için Uluslararası Kalkınma Stratejisi” içerisinde (*International Development Strategy for The Second Development*) bütünüyle kalkınma çabası içine kadınların tam olarak katılımının ve organizasyonunun teşvik edilmesinin önemine bütünüyle yer verilmektedir (Yavuz ve Serdaroglu, 2010: 54).

1974 yılında Uluslararası Kalkınma İçin Toplum - Kalkınmada Kadın (*Society for International Development (SID) – Women in Development*) yada kısaca WID olarak adlandırılan organizasyonun oluşturduğu 5 sayfadan oluşan bir kaynakça, E. Boserup’un kitabının ve kadının ekonomik kalkınmadaki öneminin keşfedilmesine imkan vermektedir (Tinker, 1997: 33). Liberal bir feminist olan E. Boserup kitap cinsiyete dayalı işbölümünün ve kalkınmayla sağlanan modernizasyonun ‘toplumsal cinsiyet’ üzerinde yarattığı değişen etkiyi verilere dayanarak inceleyen ve değerlendiren ilk çalışma olarak nitelendirilmektedir. Boserup kalkınma projelerinin Üçüncü Dünya ülkeleri kadınları üzerinde yarattığı etkileri de incelemektedir. Ayrıca, söz konusu projelerin çoğunluğunun kadını göz ardı ederek geliştirildiğı ve teknolojik olarak sofistike kabul edilebildikleri için yine çoğu projede kadınların iktisadi çıkarları ve bağımsızlıklarının es geçildiğı savunmaktadır. (Yavuz ve Serdaroglu, 2010: 54-57).

Tüm bu gelişmelerin ardından ilk kez, 1975 yılında Mexico City’de Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu, I. Dünya Kadın Konferansı’nı düzenlemiş ve yine 1975-1985 yılları arasındaki dönem de, Birleşmiş Milletler genel kurulu tarafından “Kadının İlerlemesi On yılı” olarak belirlenmiştir. Kadının İlerlemesi On Yılı için ana tema olarak, “Eşitlik, Kalkınma ve Barış” hedeflerinin belirlenmesi ve bu hedeflere ulaşılması; ulusal, bölgesel ve uluslararası arenada kadınların statülerinin geliştirilmesi, cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, kadınların üretime eşit ölçüde katılımının sağlanması ve yine bu doğrultuda kalkınma imkanlarından da eşit olarak faydalandırılması çerçevesinde oluşturulmuştur (Palaz, 2005:319). Kalkınma, eşitlik, ve barış açısından kazanımları değerlendirmek amacıyla düzenlenen dünya konferansı ile kadının ilerlemesine ilişkin stratejilerin kabul edilmesinden bu yana, dünyada önemli ekonomik, politik, sosyal ve kültürel dönüşümler meydana gelmekte olduğu bu değişimlerin de kadınları olumlu/olumsuz yönde etkilediğı belirtilmektedir. Kadınların ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde başta ekonomik olmak üzere, sivil, politik, sosyal ve kültürel yaşama tam ve eşit katılımını sağlamakla birlikte cinsiyete dayalı ayrımcılığı ortadan kaldırmak, uluslararası topluluğun öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır (TBMM, 1995). Ancak iki “kalkınma on yılı” (1960’lar ve 1970’ler) geçmiş olmasına rağmen, elde edilen istatistikler söz konusu hedeflere ulaşmada yetersiz kaldığını göstermektedir. 1980’li yıllara gelindiğinde yapılan araştırmalardan elde edilen istatistiklerle dünya çalışma saatlerinin %67’sinin kadın işgücü tarafından gerçekleştirilmesine rağmen dünya gelirinin yalnızca %10’unu kazandığı; dünya servetinin ise %1’inden daha azına sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmaktadır (Canadian Council for International Cooperation, 1991).

Kopenhag’da 1980 yılında düzenlenen II. Dünya Kadın Konferansı’nda ise kadınların durumlarının iyileştirilmesi için alınabilecek önlemleri belirleyen “Hareket Plâni” kabul edilmiş; ve hemen ardından, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi” (CEDAW) kabul edilerek üye ülkelerin imzasına sunulmuştur. 1985 yılına gelindiğinde ise III. Dünya Kadın

Konferansı Nairobi’de düzenlenmiş ve Kadının İlerlemesi On Yılı için genel değerlendirilme yapılarak dünyada kadın statülerinin gelişimi için geleceğe dönük stratejiler belirlenmiştir (Palaz, 2005: 319-320). Nihayet 1995 yılında Pekin’de düzenlenen “Dördüncü Dünya Kadın Konferansı”nda, kadın haklarının insan hakkı olarak tanınması talebinde bulunulmuştur.

Birinci Dünya Kadın Konferansı’na bağlı olarak çoğu hükümetin kadın sorunlarıyla ilgilenen bürolar kurduğu görülmekte ve özellikle uluslararası yardım ajansları tarafından kadınların durumlarının iyileştirilmesine yönelik söz ve taahhütü kanıtlamak amacıyla artan sayıda “woman in development” (WID) uzmanı istihdam edilmeye başlandığı gözlenmektedir. Amerikalı liberal feministler tarafından geniş bir tanımlama ile ‘kalkınmada kadın’ veya “woman in development” (WID) olarak etiketlenen bir dizi ortak kaygı ve olgu, ekonomik sistemlere kadınların entegre olmasını sağlayan; bunun yanı sıra kalkınma ajanslarında çalışmakta olan kadınların profesyonel istihdam imkanlarını da geliştiren idari ve yasal değişikliklerin yapılmasının gerekliliğini savunmaktadır. Batı kapitalizmi, modernizasyon anlayışları temelinde şekillendiği iddiasıyla WID yaklaşımına yapılan eleştiriler, entelektüel kökenleri Marksist feminizm ve bağımlılık kuramına uzanan ‘*Women and Development*’ (WAD) yaklaşımını şekillendirmektedir (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 56-65). WID ve WAD yanı sıra kalkınma-kadın ilişkilendirilişi bağlamında birçok farklı yaklaşım gündemde yer almaktadır: ‘*Development Alternatives with Women for a New Era*’ (DAWN); ‘*Gender and Development*’ (GAD); ‘*Women, Culture and Development*’ (WCD). Kalkınma-kadın bağlamında 1990’larda ‘güçlendirme’nin yanı sıra yeniden popülerlik kazanan bir diğer ana başlık da ‘çevre’ olarak belirtilmektedir. DAWN, çevre ve kalkınma üzerine güneydeki yoksul kadınların “yaşamların en temel ihtiyaçlar temelinde sürdürülebilmesini sağlamak amacıyla ekolojik sıkıntılar doğrultusunda yerel deneyimlerin de göz önünde bulundurulması” olarak belirtilen bakış açısını 1992 yılında *United Nations Conference on Environment and Development* (UNCED) toplantılarında dile getirmektedir. Taleplerden biri de ‘Sürdürülebilir Kalkınma’nın yerel ölçekte denetimi” olarak yer almaktadır. DAWN süreç boyunca, Güney’deki yoksulların ve özellikle de kadınların karşı karşıya kaldıkları yerel çevre sorunları ve bu sorunların çözümlerine ilişkin en kapsamlı bilgiye sahip olduklarını ileri sürmektedir. Bu da, kadınların çevresel karar alma ve yönetim süreci içerisinde söz sahibi olmaları ve bu sürece dahil edilmeleri taleplerinin temelini oluşturmaktadır (Yavuz ve Serdaroğlu, 2010: 83-84).

Dolayısıyla hem toplumsal hem de ekonomik kalkınmayı güçlendirmede insan haklarının, demokrasinin, halk katılımının, iyi yönetişimin ve kadınların güçlendirilmesinin her geçen gün rolünün arttığı üzerinde artan bir fikir birliği söz konusu olmaktadır (UN, 2000). Bu doğrultuda, Tablo 1’de farklı uluslararası kurum ve/veya kuruluşların plan, proje ve politika oluşumlarında “ekonomik kalkınma” ve “kadın” ilişkisine değinilmektedir.

Tablo 1. Uluslararası Kurum Ve Kuruluşların Plan, Proje Ve Politika Oluşumlarında “Ekonomik Kalkınma” Ve “Kadın”

ULUSLAR ARASI KURUM VE KURULUŞLAR	“EKONOMİK KALKINMA” VE “KADIN” İLİŞKİSİ
Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)	Kırsal alanlarda kadınların ekonomiye katılımını sağlamak amaçlı projeler geliştirilmekte ve kadınların işgücüne (üretim) katılımı desteklenmektedir.
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)	Kalkınmanın hem ekonomik hem de toplumsal yönleriyle ilgili çalışmalar yürütülmekte ve erkekler/kadınlar için adaletli istihdamı ve geliri güvence altına alan daha fazla fırsat yaratma üzerine politika oluşumları gerçekleştirilmektedir.
Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO)	Sanayi sorunları için çözüm arayışlarının yanı sıra hükümetlere, iş derneklerine ve özel sanayi sektörüne rekabetçi ortam, sağlıklı çevre ve üretken istihdam şeklinde üç öncelikli alana yönelik entegre hizmet paketleri sunulmaktadır. Bu alanlar içerisinde üretken istihdam alanında KOBİ, girişimci, kalkınma ve kadın girişimcilik unsurlarını destekleyen politikaların önemle üzerinde durulmaktadır.
Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Örgütü (UNCTAD)	BM’in sosyal çalışmaları, birey, aile ve toplulukları, kalkınma stratejilerinin merkezinde konumlandırın, insan odaklı bir yaklaşımla bağlantılı olmaya başlamıştır. Ekonomik ve siyasi sorunlar, bazen eğitim, nüfus, sağlık, kadınlar, çocuklar ve yaşlıların sosyal sorunlarının önüne geçmekte ve uluslararası gündemi işgal etmektedir. Bu sebeple Birleşmiş Milletler ve UNCTAD toplumsal kalkınmaya ayrı bir önem vererek plan ve politikalarında bu konulara yer vermektedir.
Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF)	Çocuk Hakları Sözleşmesi ile Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi’nin tam anlamıyla uygulanması hususunda çalışmalar yürütmektedir.
Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO)	Sosyal bilimler ve felsefe alanlarında araştırmalarının teşvik edilmesi, insan hakları ve demokrasinin öğretimi ve teşviki, ayrımcılığın her türü ile mücadele, kadınların ekonomik ve toplumsal statüsünün daha iyi hale getirilmesi ve gençliğe yönelik sorunların çözümüne ilişkin çabaların desteklenmesi yönünde çalışmalara ağırlık vermektedir.
Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (HABITAT)	Küresel Kentsel Yönetişim Kampanyası ve Küresel Konut Mülkiyeti Güvencesi Kampanyası olmak üzere iki büyük kampanya yürütülmekte ve başarılı bir barınma politikası yaratılmasında kadınların oynayacağı rolü ve kadınların haklarını da desteklemektedir.
Kadının Statüsü Komisyonu (ECOSOC)	Birleşmiş Milletler’in Kadına Yönelik Ayrımcılığın Her Biçiminin Ortadan Kaldırılması Antlaşması (CEDAW) önem arz etmektedir. Komisyon çalışmalarında kadınların eşitliği hususunda dünya çapında ilerlemeler incelenmekte; ekonomik, siyasal ve sosyal alanlar ile eğitim hususunda kadın haklarının teşvik edilmesi için önerilerde bulunmaktadır. Acilen ilgilenilmesi gereken kadın hakları sorunlarına da dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte, kanunlarda ve uygulamada kadınların statüsünü iyileştiren antlaşmaların taslağı da hazırlanmaktadır.
Birleşmiş Milletler Kadın Kalkınma Fonu (UNIFEM)	Kadınların özellikle siyasi ve ekonomik bakımdan güç kazanmaları ve kadın/erkek eşitliğini teşviki sağlayan yenilikçi programlara finansal destek ve teknik yardım yapılmaktadır. UNIFEM esas itibarıyla, hem girişimci hem de üretici yönünden kadınların ekonomik kapasite gelişimini güçlendirmek; liderlik, yönetim ve karar-alma mekanizmaları içerisinde kadınların katılım düzeyini arttırmak; daha adaletli bir kalkınma bakımından kadınların insan haklarını teşvikini sağlamak olmak üzere üç alanda plan ve politika oluşumuna yönelmektedir.

Birleşmiş Milletler Kadının İlerlemesi İçin Uluslararası Araştırma ve Eğitim Merkezi (INSTRAW)	Kadınların 21. yüzyıl bilgi toplumunun imkanlarına erişmelerine ve gelişmelerine destek vermekle birlikte yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanmalarını sağlayacak eğitim/araştırma faaliyetleri yürütülmesine yönelik politikalara ağırlık vermektedir.
Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)	Gerçekten ihtiyacı olan insanlara kalkınma yardımlarının ulaştığından emin olmak için kırsal kesimde yaşayan yoksul erkeklerin yanı sıra kadınları da kalkınma sürecine dâhil etmektedir.
Gündem 21	Gelişmekte olan ülkelerde yer alan yoksulluk ve dış borçlar, sürdürülemez tüketim/üretim yapıları, uluslararası ekonominin yapısı, nüfus sorunları üzerinde durulmaktadır. Bu program aynı zamanda kadınlar, çocuklar ve gençler, çiftçiler, sendikalar, yerli halk, yerel topluluklar, bilim çevreleri, sanayi ve sivil toplum kuruluşlarının özellikle sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında oynadıkları rolün güçlendirilmesi odaklı çalışmalar yürütmektedir.

Kaynak: Birleşmiş Milletler resmi internet adresinden elde edilen bilgilerle tarafımızdan hazırlanmıştır.
(www.un.org.tr)

1990'lı yıllara ait incelemelerde, organize olmuş kadın gruplarının, hükümetleri ve diğer ajansları kadın sorunlarının incelenmesi hususunda sürekli baskı altında tutmakta olduğu gözlenmektedir. Aktivistler, feminist düşünörlere ve akademisyenlere kuramlar ve pratikte gerçekleşenler arasındaki bağın güçlendirilmesi ve söz konusu kuramlarını revize etmeleri hususunda bilgi akışı sağlamaktadır. Retorik ve pratikte bazı kaymalar söz konusu olsa da WID'nın, hükümetler, BM örgütleri ve NGO'ları içeren kalkınma ajansları ve yardım ajansları açısından hakim yaklaşım olarak kaldığı söylenebilmektedir (Connelly vd., 2000: 63-64).

Ertürk'ün (1996: 348) belirttiği gibi bu gelişmelerin altında yatan sebepler üç şekilde ifade edilebilmektedir. İlk olarak Batı ölkelerinde güçlenen kadın hareketlerinin etkisi, ikincisi Doğu-Batı kutuplaşması ve üçüncü güç olarak Üçüncü Dünya radikalizmi ve mevcut ekonomik kalkınma modellerinin sorgulanarak eşitlikçi politikalar arayışına yol açan paradigmatik değişme tanımlanmaktadır (Palaz, 2005: 322).

Dünya Bankası'nda son on yılda yapısal uyumdan yoksullukla mücadele ve yoksulluğun azaltılmasına doğru bir paradigma kayması söz konusudur. Dünya Bankası'nın 2001 yılında yayınladığı raporu (*Engendering Development: Through Gender Equality in Rights, Resources, and Voice*) ile kanıtladığı cinsiyet konularına artan ilgi bu sürecin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Rapora göre cinsiyet eşitsizliği dikkate alınmadığında, ekonomik büyüme ve kalkınma etkili bir şekilde ele alınamamaktadır. Çünkü yoksulluk cinsiyet eşitsizliğini arttırmaktadır ve cinsiyet eşitsizlikleri de ekonomik kalkınmaya engel teşkil etmektedir (Kuiper ve Barker, 2006).

Son on yılda Dünya Bankası hem teori hem de politika açısından önemli bir değişim sergilemektedir. Washington'daki önceki ekonomistler Dünya Bankası programları ve kredilerinin sınırlarını ve koşullarını belirlemede iken, şimdi söz konusu makroekonomik modeller ve yaklaşımlar yerel gruplar ve sivil toplum kuruluşları işbirliği ile geliştirilmektedir. 1980'li yıllarda Banka'nın yayın ve politikalarında toplumsal cinsiyet ve kadının sorunlarına oldukça az önem verilmekte ancak yine 1990'lı yıllara gelindiğinde, yoksulluk ve doğurganlık oranları üzerinde kadının eğitiminin etkileri Banka'nın inceleme konusu olarak göze çarpmaktadır. 1995 yılında Pekin'de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın

Konferansı'nın da bu bağlamda Banka'nın “cinsiyet ve kalkınma” temelinde şekillenen araştırmalarına ivme kazandırdığı söylenebilmektedir (Barker ve Kuiper, 2006: 1).

Tablo 2. Farklı Perspektiflerden Kalkınmada Kadın

A maç/ Yaklaşım/ Bakış Açısı	İçerik		Kalkınma Müdahalelerine İlişkin Örnekler
	Sorun	Çözüm	
Re fah	Yoksulluk Özel İhtiyaçlar Savunmas ızlık ve hassasiyet Düşük Sosyo-ekonomik Statü	Beslenme, çocuk bakımı ve sağlık gibi alanlarda destek servisleri	Doğumevi İnşası Sağlık Klinikleri Aşılama Beslenme ve Gıda Eğitimleri Sağlık Eğitimi
Yo ksulluk	Düşük İstihdam Oranı İşgücü verimliliğinin düşük sayılması Ekonomik Açıdan Bağımlılık Üretkenli k yeteneğinden yoksun olma	Kendine güven ve dayanışmanın desteklenmesi Girişimciliğin cesaretlendirilmesi Üretkenlik yeteneğinin saptanması	Kadınlar için gelir yaratan proje üretimi (el yapımı sabun, mum, tütsü üretimi gibi)
Ve rimlilik	Kalkınma planlarında göz ardı edilme Az gelişmiş Beşeri Sermaye olarak kabul edilme	Kadın işgücünün Verimli Olduğu Alanların Belirlenmesi ve Yeteneğin Gelişimi İçin Eğitim İmkanlarının Sağlanması	Kadına Kalkınma Plan ve Programlarında Yer Verilmesi
Eşi tlilik	Eşitsizlik Eğitim, İstihdam, Mülkiyet vb. Alanlarda Cinsiyet Ayrımı Yapılması	Kadınlar İçin Bu Alanlarda Fırsat Eşitliği Sağlanması	Fırsat Eşitliğini Destekleyici Uygulamalar Kadının Eşitliği ve Katılımcılığına İlişkin Kalkınma Plan ve Programlarının Revize edilmesi Kadının Kalkınma Süreçlerinde Hak ve Söz Sahibi Olması
Ye tki/Güç	Eşit olmayan Cinsiyet- Güç İlişkileri Ataerkil Direnc	Farkındalık Mobilizasyon Dayanışma Kolektif Hareket	Kadınların Kolektif Hareketlerini Destekleyici Temel Projeler, Demokratik ve Politik Oluşumlar

Kaynak: Singhal (2003).

Bu bağlamda kalkınma plan ve programlarının hazırlanmasını ve düzenlenmesini kapsayan süreç boyunca hem teori hem de politika açısından önemli bir değişim sergilenmektedir. Bu süreçte kalkınma kavramıyla ilişkilendirilebilecek söz konusu kurum ve kuruluşların sahip olduğu çeşitli yaklaşımlar ışığında ve *Kalkınmada Kadın* (WID) organizasyonunun sunduğu farklı perspektiflerde, söz konusu plan, program ve süreçlerde kalkınma ve kadın ilişkisi Tablo 1’de ele alınmaktadır. Tablo ayrıca kadının kalkınma planlarında bir nesne olarak görülmesinden, ekonomik bir aktör ve bir katılımcı olarak kalkınma planlarında yer edinmesine kadar olan gelişimin aşamalarını da sergilemektedir.

4. SONUÇ

Kalkınma kavramı nötr olmamakla birlikte kalkınma plan, politika ve programları uygulamaları oldukça kompleks süreçler içermektedir. Kalkınma içerisinde kadının rolüne ilişkin teorik açıdan kapatılmaya çalışılan boşluk ne yazık ki uluslararası ve ulusal plan, program ve politikalarda yeterince yer bulamamıştır. Ancak son yıllarda tüm bunlar içerisinde kadına ve kalkınmada kadının rolü ve önemine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır.

Boserup'un (1970 yılında yayınlanan "*Woman's Role in Economic Development*" kitabı ile) kadınların kalkınma sürecindeki konumuna ilişkin ilk değerlendirmelerinden günümüze kadar uzanan süreçte, bu alan kadınlar üzerine düzeltici bir odaklanmadan daha geniş bir toplumsal cinsiyet farklılıkları çerçevesine doğru kaydığı söylenebilmektedir. Kalkınma sosyal göstergelerin iyileşmesine sebep olma ve eğitim gibi önlemlerle toplumsal cinsiyet boşluğunu azaltma eğilimi taşımaktadır. Temelde kalkınma, özelde ise GSMH'nin büyümesi ile çocuk ölüm oranındaki azalış, kadın-erkek eğitim boşluğundaki azalış, bütün eğitim seviyelerinde ve kadın eğitim seviyesinde artış arasında anlamlı ilişkilerin gözlenmesine ek olarak; siyasi ve sivil özgürlükler endeksi ile kadın eğitimi arasında ise sıkı bir korelasyon bulunmaktadır. Ancak bu olumlu etkilerin yanı sıra, ekonomik kalkınmanın erkek elindeki üretim araçları üzerindeki kontrolün kuvvetlenmesine sebep olabileceği, cinsiyetler arasında hem gücün hem de gelir kaynaklarının paylaşımını etkilediği ve sistematik olarak erkeklerin yaşamlarını kadınlarınkinden daha çok geliştirdiğine yönelik bulguların varlığından da söz etmek mümkündür. Örneğin, kırsal ekonomilerdeki yapısal, teknik ve kurumsal değişimler göz önüne alındığında, kadınların yaşam standartları artsa bile, onların karar alma gücü ve statülerinin azalabildiği belirtilmektedir (Jacobsen, 2007: 386-388).

Çoğu ekonomide kadın toprak, eğitim veya kredi gibi maddi ve maddi olmayan sosyal ve ekonomik kaynaklara erkeklere kıyasla daha zor ulaşmaktadır. Bu durum toplumsal cinsiyet eşitliği ile örtüşmektedir. Oysa kadınlar mal ve hizmetlerin belirli türlerine daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, piyasa ekonomisinin formel ve enformel sektörlerde hane ve topluluk sektörlerindeki girişimciler, bilgi sağlayıcılar, işçiler ve bakım-verenler olarak birden fazla rolle faaliyete bulunan kadınların ekonomiye katkısı ile ekonomik/sosyal kaynaklara erişiminin dengede olmadığı bir gerçektir (Williams, 2006: 227).

Özetle ekonomik kalkınmanın temel belirleyicisi insan faktörüdür. Beşeri sermaye teorisi, insana yapılan yatırımların önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle kalkınmanın ana hedefi, sağlık, eğitim ve gelir alanlarında kadın erkek ayrımı yapmadan herkese eşit olanaklar sunmak ve yaşam düzeylerini yükseltmek olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Annan, K. A., (2000). *We The Peoples: The Role Of The United Nations In The 21st Century*, The United Nations, New York.
- Barker, D., K.-Kuper, E. (2006). *Feminist Economics And The World Bank*, (Ed.) E. Kuiper Ve D. K. Barker, *Feminist Economics And The World Bank -History, Theory And Policy*, Routledge, New York.

- Bodkin, R., G. (1999). Women's Agency In Classical Economic Thought: Adam Smith, (Ed.) H. T Mill Ve J. S. Mill, *Feminist Economics*, 5(1), 45-60.
- Connelly, M. P., Tania Murray-Macdonald, M., Parpart, J. L. (2000). Feminism And Development: Theoretical Perspectives, J. L. Parpart, M. P. Connelly, V. E. Barriteau (Eds.) *Theoretical Perspectives On Gender And Development*. Idrc Books, Ottawa.
- Csics, (1991). *Two Halves Make A Whole: Gender Relations In Development*, Canadian Council For International Cooperation.
- De Groot, J. (1991). Conceptions And Misconceptions: The Historical And Cultural Context Of Discussion On Women And Development, (Ed.) Haleh A., *Women, Development And Survival In The Third World*, 107- 135, London And New York: Longman.
- Eroğlu, Ö., İşler, R. (2006). *İktisat Düşüncesinde Farklı Bir Bakış: Feminist İktisat*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Ertürk, Y. (1996). Alternatif Kalkınma Stratejileri: Toplumsal Cinsiyet, Kadın Ve Eşitlik. *Odtü Gelişme Dergisi*, 23(3), 341-356.
- Ferber, M. A.-Nelson J. A. (1993). *Beyond Economic Man – Feminist Theory And Economics*. Chicago, The University Of Chicago Press.
- Forget, E. L. (1997). The Market For Virtue: Jean- Baptiste Say On Women In The Economy And Society", *Feminist Economics*, 3(1), 95-111.
- Forsythe, N., Korzeniewicz, R. P.- Durrant, V. (2000). Gender Inequalities And Economic Growth: A Longitudinal Evaluation. *Economic Development And Cultural Change*, 48(3), 573-618.
- Jacobsen, J. P. (2007). *The Economics Of Gender*. Third Edition, Blackwell Publishing, Usa.
- Kuiper, E., Barker, D., K. (2006). *Feminist Economics And The World Bank -History, Theory And Policy*, Routledge, New York.
- Lansky, M. (2000). Gender, Women And All The Rest. *International Labour Review*, 139(4), 481-505.
- Memmedova, M. (2000). İktisadi Kalkınmada Kadının Rolü Ve Türkiye Ve Azerbaycan Karşılaştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Palaz, S. (2005). Toplumsal Cinsiyet Ve Kalkınma: Kalkınmada Kadının Yeri, (Ed.) M. Kar Ve S. Taban, *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel Ve Siyasal Faktörlerin Rolü*. Ekin Kitabevi, Bursa.
- Parpart, J. L., Marchand, M. H. (1995), *Feminism / Postmodernism / Development*, Londra: Routledge.
- Pujol, M. A. (1992), *Feminism And Anti-Feminism In Early Economic Thought*, Aldershot, U.K. Elgar.
- Pujol, M. A. (1995). Into The Margin!, (Ed.) E. Kuiper Ve J. Sap, *Out Of The Margin: Feminist Perspectives On Economic Theory*, Routledge, New York.
- Serdaroğlu, U. (1999). *Feminist İktisat'ın Bakışı (Postmodernist Mi?)*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Singhal, R. (2003). Women Gender And Development: The Evolution Of Theories And Practise. *Psychology And Developing Societies*,15(2), 165-185.
- Smith, A. (1985); *Ulusların Zenginliği, Cilt 1*, Alan Yayıncılık, Çeviren: Ayşe Yunus Ve Mehmet Bakırcı, İstanbul, (Eserin Orijinal Baskısı:1776).
- Smith, A., (2002), *Ulusların Zenginliği, Cilt 2*, Alan Yayıncılık, Çeviren : M. Tanju Akad, (Eserin Orijinal Baskısı:1776).

- Strober, M. H. (1994). Rethinking Economics Through A Feminist Lens”, Papers And Proceedings Of The Hundred And Sixth Annual Meeting Of The American Economic Association (May, 1994), *The American Economic Review*, 84(2), 143-147.
- Tbmm, (1995), Birleşmiş Milletler Pekin Deklarasyonu Ve Eylem Planı, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, ([Http://Www.Tbmm.Gov.Tr/Komisyon/KeFe/Docs/Pekin.Pdf](http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf)).
- Tinker, I. (1997). The Making Of A Field: Advocates, Practitioners And Scholars”, (Ed.) N. Visvanathan, L. Duggan, L. Nisonoff, N. Wieggersma, *The Women, Gender And Development Reader*, Zed Books Ltd., London.
- Undp, (1995), *Human Development Report*, Oxford University Press, New York.
- Waterson, A. (1965). *Development Planning: Lessons Of Experience*, The John Hopkins University Press.
- Williams, M. (2006). Why Feminist Economists Should Pay More Attention To The Coherence Between The World Bank And The Wto, (Ed.) E. Kuiper Ve D. K. Barker, *Feminist Economics And The World Bank -History, Theory And Policy*, Routledge, New York.
- Yavuz, G. ve Serdaroğlu, U. (2010), Kalkınma Ve Kadın (Veya Toplumsal Cinsiyet) İlişkilendirilişinin Değişimindeki Kavşaklar, (Ed.) U. Serdaroğlu, *İktisat Ve Toplumsal Cinsiyet*, Efil Yayınevi, Ankara.
- Young, K., (1993). *Planning Development With Women: Making A World Of Difference*, London: Macmillan.
- Yumuş, A. (2011). *Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal Ve Siyasal Boyutları*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.